

مرکز مدیریت حوزه علمیه خراسان

مدرسه علمیه عالی نواب

پایان نامه سطح سه

رشته تخصصی فقه و اصول

عنوان:

حدود و احکام تولید سرگرمی‌های مجاز در رسانه‌های دیداری از منظر فقه

استاد راهنما: حجت الاسلام مجتبی الهی خراسانی

استاد مشاور: جناب آقای بلال شاکری

نگارش: علی باقی

پاییز ۱۳۹۹

تقديم به :

امّ امامت، عصارة عصمت، ثمرة نبوت، مشكات هدايت، انگيزه خلقت، محور آل عبا، حجة الله على الحجج، فاطمة زهرا سلام الله عليها، پدر گرامي، همسر و فرزندان طاهرين ايشان، اعلام تقوى و ائمة هدى، كه هر شىء اى هر چند بى ارزش، با انتساب به آنان گران سنگ و داراى منزلت مى شود.

اللهم صلّ على مُحَمَّدٍ و آلِ مُحَمَّدٍ ... و اَبْلُغْ اُمَّتِي سَلامِي و دُعائِي و شَفِّعُهُمْ فِي جَمِيعِ سَؤْلي و اَوْصِلْ هَدِيَّتِي اِلَيْهِمْ كَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ و زِدْهُمْ مِنْ ذَلكَ ما يَنْبَغِي لَكَ بِاَضْعافٍ لا يُحْصِيها غَيْرُكَ و لا حَوْلَ و لا قُوَّةَ اِلاّ بِاللّهِ العَلِيِّ العَظِيمِ و صَلَّى اللّهُ عَلَيَّ اَطْيَبِ المُرْسَلِينَ مُحَمَّدٍ و آلِهِ الطّاهِرِينَ¹

¹ مفاتيح الجنان، دعای پس از زیارت امام رضا علیه السلام

تشکر و قدردانی:

سپاس بی کران پروردگار یکتا را که هستی مان بخشید و به طریق علم و دانش رهنمونمان شد و به همنشینی رهروان علم و دانش مفتخرمان نمود و خوشه چینی از علم و معرفت را روزیمان ساخت.

بدون شک جایگاه و منزلت معلم، اجل از آن است که در مقام قدردانی از زحمات بی شائبه ایشان، با زبان قاصر و دست ناتوان، چیزی بنگاریم.

اما بنا بر سنت حسنه تقدیر در این مجال، فرصت را مغتنم شمرده

و از پدر و مادر عزیزم، این دو معلم بزرگووارم، که پیوسته بر کوتاهی و درشتی من، قلم عفو کشیده و کریمانه از کنار غفلت‌هایم گذشته‌اند و در تمام عرصه‌های زندگی یار و یآوری بی چشم داشت برای من بوده‌اند؛ و از همسر صبورم، که بردباری او، هموارکننده مسیر گاه ناهموار تحصیل و مشوق حرکت به سوی گام‌های بعدی بود؛ به طور ویژه سپاسگزارم.

همچنین، از هدایت‌های استاد گرانقدر، **حجت الاسلام و المسلمین الهی خراسانی** که علی رغم مشغله فراوان، در کمال سعه صدر، زحمت راهنمایی این رساله را بر عهده گرفتند و بدون مساعدت ایشان، این نوشتار هرگز به نتیجه مطلوب نمی‌رسید؛

و از زحمات استاد ارجمند، **جناب آقای بلال شاکری**، که با فروتنی زحمت مشاوره این پایان‌نامه را متقبل شدند و دلسوزانه در تمام این مدت از کمک‌های خود دریغ نورزیدند؛ کمال تشکر و قدردانی را دارم. بر خود وظیفه می‌دانم از تمامی کسانی که در طول مسیر کسب معارف اهل بیت علیهم السلام برای این حقیر، نقشی داشته و زحمتی متحمل شده‌اند خصوصاً خدمتگزاران مدرسه علمیه عالی نواب قدردانی کنم.

عزت، شوکت، سربلندی و توفیق همه این عزیزان را از خداوند منان مسئلت دارم.

چکیده:

تغییر سبک زندگی انسان‌ها و تبدیل نسبت میان کار و تفریح، سبب شده است که سرگرمی به عنوان یکی از نیازهای مهم روزمره زندگی بشر امروزی مطرح شود. از مهم‌ترین کارکردهای رسانه و بخصوص رسانه‌های دیداری از جمله تلویزیون و سینما، کارکرد سرگرمی و پرکردن اوقات فراغت است که مدت قابل توجهی از وقت مخاطبان پرتعداد را در جوامع مختلف به خود اختصاص داده است. این تحقیق به روش توصیفی-تحلیلی و متکی بر گردآوری اطلاعات و اسناد کتابخانه‌ای، به استخراج بایدها و نبایدهای فقهی، جهت کشف نظر اسلام درباره سرگرمی به طور عام و برنامه‌های سرگرمی در رسانه‌های دیداری به طور خاص، پرداخته است. حدود و ضوابط به دست آمده در این پژوهش، در دو دسته حدود و ضوابط الزامی و حدود و ضوابط ترجیحی گرد آمده‌اند. مهم‌ترین حدود و ضوابط الزامی به دست آمده عبارتند از: عدم ترویج عقاید باطل مانند شرک، سحر و جادوگری، شیطان پرستی و نژادپرستی، عدم فتنه انگیزی و ایجاد تفرقه، عدم اضرار به دیگران، عدم نقض حقوق اشخاص، عاری بودن از کذب، تهمت، بهتان، غیبت و اهانت، عدم ترویج لهو و لعب حرام، عدم تقابل با احکام مسلم اسلام، عدم ایجاد غفلت و عدم ایجاد حالت طرب در مخاطب از جمله حدود و ضوابط فقهی است که پیام برنامه رسانه‌ای برای جواز و اباحه باید فاقد آن‌ها باشد. تولید لذت‌های متعالی، از مهم‌ترین ملاک‌های ترجیحی پیام در برنامه سرگرمی در رسانه‌های دیداری است که توسط فقه پژوهان مطرح شده است.

کلمات کلیدی (کلید واژه): حدود سرگرمی، احکام سرگرمی، رسانه‌های دیداری، سرگرمی رسانه‌ای،

فقه رسانه، سینما و تلویزیون

فهرست

بخش اول: کلیات (مفاهیم و مبانی)

۱-۱ فصل اول: کلیات

۱-۱-۱ تبیین موضوع

۱-۱-۲ ضرورت تحقیق

۱-۱-۳ پیشینه

۱-۱-۴ سؤالات تحقیق

۱-۱-۵ فرضیه تحقیق

۱-۱-۶ روش تحقیق

۱-۱-۷ ساختار

۲-۱ فصل دوم: مفهوم شناسی حدود و احکام سرگرمی

۱-۲-۱ حدود

1-2-1-1 حدّ در لغت

۲-۱-۲-۱ حدّ در اصطلاح

۲-۲-۱ احکام

۱-۲-۲-۱ حکم در لغت

۲-۲-۲-۱ حکم در اصطلاح

۳-۲-۱ تولید

- ۴-۲-۱ سرگرمی
- 1-2-4-1 ضرورت‌های عصری سرگرمی
- ۵-۲-۱ سرگرمی‌های مجاز
- ۶-۲-۱ معنانشناسی الفاظ متناظر با سرگرمی
- ۱-۶-۲-۱ مفاهیم سرگرمی در لغت عربی
- ۲-۶-۲-۱ تعریف اصطلاحی سرگرمی از منابع اولیه استنباط
- ۳-۶-۲-۱ جمع بندی معانی
- ۷-۲-۱ رسانه‌های دیداری
- ۸-۲-۱ سرگرمی‌های مجاز در رسانه‌های دیداری
- ۹-۲-۱ فقه
- ۱-۹-۲-۱ فقه و رسانه
- **۳-۱ فصل سوم: مبانی حاکم بر حدود و احکام سرگرمی**
- ۱-۳-۱ اصل اولیه: جواز سرگرمی
- ۲-۳-۱ اصل ثانویه: اهمّیت لذّت و سرگرمی در زندگی انسان
- 1-3-3 عدم وجاهت تمسّك به قاعده فقهی دفع افسد به فاسد
- ۱-۳-۳-۱ نظریه استفاده و رضامندی
- ۲-۳-۳-۱ تمسّك به قاعده فقهی دفع افسد به فاسد
- ۳-۳-۳-۱ مضمون قاعده
- ۴-۳-۳-۱ مجرای قاعده
- ۵-۳-۳-۱ دلایل قاعده

.....۱-۳-۳-۶ تطبیق قاعده بر تولیدات رسانه‌ای

بخش دوم: حدود و احکام سرگرمی

.....۱-۲ فصل اول: حدود و ضوابط الزامی

.....۱-۱-۲ عدم ترویج عقاید باطل

.....۱-۱-۱-۲ ترویج شرک

.....۲-۱-۱-۲ معرفی نادرست خداوند

.....۳-۱-۱-۲ ترویج و تقدیس شیطان

.....۴-۱-۱-۲ سحر و جادوگری

.....۵-۱-۱-۲ تبعیض نژادی

.....۲-۱-۲ عدم فتنه‌انگیزی (تفرقه و تهییج)

.....۳-۱-۲ عدم آزار و اضرار به دیگران

.....۱-۳-۱-۲ معنای ضرر

.....۲-۳-۱-۲ انواع ضرر

.....۳-۳-۱-۲ ضرر رسانه‌ای

.....۴-۳-۱-۲ مصادیق ضرر رسانه‌ای

.....۴-۱-۲ عدم نقض حقوق اشخاص

.....۵-۱-۲ عاری از کذب

.....۶-۱-۲ عاری از تهمت و بهتان

.....۷-۱-۲ عاری از غیبت و اهانت

.....۱-۷-۱-۲ غیبت

..... ۲-۷-۱-۲ اهانت

..... ۸-۱-۲ عدم ترویج لهو و لعب حرام

..... ۱-۸-۱-۲ تعریف غناء در کتب لغوی

..... ۲-۸-۱-۲ تعریف غناء در کتب فقهی

..... ۳-۸-۱-۲ حکم غناء

..... ۴-۸-۱-۲ مستثنیات غناء

..... ۵-۸-۱-۲ غناء در برنامه‌های سرگرمی

..... ۹-۱-۲ عدم ایجاد غفلت

..... ۱۰-۱-۲ عدم ایجاد طرب

..... ۱۱-۱-۲ عدم تقابل با احکام مسلم اسلام

..... ۲-۲ فصل دوم: ضوابط و ملاکهای ترجیحی

..... ۱-۲-۲ تولید لذت‌های متعالی

..... ۱-۱-۲-۲ تعریف لغوی لذت

..... ۲-۱-۲-۲ لذت در سایر علوم

..... ۳-۱-۲-۲ لذت در نگاه فقهی

..... ۴-۱-۲-۲ نگاه دین به لذت

..... ۵-۱-۲-۲ اقسام لذت

..... ۶-۱-۲-۲ قابلیت رسانه برای تولید لذت

..... ۷-۱-۲-۲ جمع بندی

خاتمه: نتیجه گیری

..... ۱-۳ نتیجه گیری

..... منابع

بخش اوّل: کلیات (مفاهیم و مبانی)

فصل اول: کلیات

تبیین موضوع (طرح مسأله)

امروزه، سرگرمی با توجه به تغییر سبک زندگی جوامع بشری، فارغ از فعالیت‌های رسمی به یکی از نیازهای روزمره مهم زندگی بشر تبدیل شده است که نیازمند برنامه ریزی و سرمایه‌گذاری هدفمند است. یکی از کارکردهای مهم رسانه و بخصوص رسانه‌های دیداری از جمله تلویزیون و سینما، کارکرد سرگرمی و پرکردن اوقات فراغت آن است. رسانه‌های دیداری به دلیل جاذبه‌های هنری، پیشرفت فناوری، پذیرش عمومی و... توانسته‌اند در زمینه سرگرمی، حجم وسیعی از زمان مخاطبین را به خود اختصاص دهند و از سایر رقبای خود در این عرصه پیشه گیرند.

در جامعه اسلامی، رسیدن به اهداف و مرتفع شدن نیازها که از جمله آنها نیازهای تفریحی و سرگرمی است، باید بر طبق اصول و مبانی اسلامی و در دایره معیارهای فقهی انجام پذیرد. بدیهی است که استخراج نظریه اسلام در این زمینه بر پایه بایدها و نبایدهای فقهی آن، نیازمند آگاهی از دیدگاه کلی اسلام، نسبت به سرگرمی و مصداق‌های آن است. آنچه امروزه به عنوان سرگرمی از طریق رسانه‌های منسوب به نظام اسلامی پخش و منتشر می‌شود، باید حداقل فاقد ملاک‌های سرگرمی حرام و در مرحله بعد باید ویژگی‌های یک سرگرمی مناسب و مطلوب را دارا باشد. برای دست یافتن به حدود و احکام تولید برنامه‌های سرگرمی مطابق با موازین اسلامی در رسانه‌های دیداری، ابتدا باید مفهوم و مصادیق سرگرمی را از منابع تشریح و عرف استخراج نمود. بدیهی است شناسایی شاخص‌هایی که موجب حرمت برخی از انواع سرگرمی‌ها در منابع فقهی شده‌اند، به معنای لزوم احتراز از آنها در سرگرمی‌های رسانه‌ای نیز خواهد بود و آنچه امروزه در رسانه‌های دیداری به عنوان

سرگرمی شناخته می‌شود باید فاقد شاخص‌های بدست آمده برای سرگرمی حرام باشد. همچنین برنامه‌های سرگرمی رسانه‌ای باید فاقد سایر اموری که سبب حرمت فعل می‌شوند، نیز باشد. به همین منظور، مقارناتی که موجب حرمت عمل می‌شوند و در برنامه‌های رسانه‌ای قابلیت وقوع دارند هم باید شناسایی و بررسی شوند تا از به کار بردن آن‌ها در این برنامه‌ها اجتناب شود.

ضرورت تحقیق

فقه، به عنوان تئوری کامل اداره انسان و اجتماع، باید توانایی پاسخ به سؤالات با موضوعات نو را داشته باشد. برخی موضوعات جدید که از جمله آن‌ها رسانه است، برای ورود به زندگی بشر، منتظر دریافت اجازه نشده و به سرعت جای خود را در بین فعالیت‌های روزمره انسان‌ها باز کرده‌اند. رشد این موضوعات هم از لحاظ تعداد و هم از لحاظ عمق، سبب ایجاد مسائلی نوپدید در زندگی شده است که فقه متکفل پاسخگویی آن است. بنابراین؛ با توجه به اهمیت احکام و قوانین شرعی، فراگیر شدن سرگرمی رسانه‌ای در بین مردم و نیازمندی جامعه دینی به یافتن پاسخ سؤالات و مسائل مستحدثه و در نهایت عدم وجود پژوهش کافی در این زمینه، ضرورت و لزوم پرداختن به مبانی و معیارهای فقهی سرگرمی رسانه‌ای و استخراج احکام مبتلا به بر مبنای آن، برای ساخت و تولید سرگرمی مطابق با موازین شریعت اسلامی روشن می‌گردد. همچنین لزوم آگاهی مخاطبین برنامه‌های سرگرمی از تطابق این برنامه‌ها با قوانین فقهی و هنجارهای اسلامی جهت احتراز از ارتکاب نادانسته فعل حرام از وجوه دیگر اهمیت پرداختن به این موضوع است.

پیشینه

مقوله سرگرمی، علی‌رغم درآمیختگی فشرده و پیوستگی زمانی و سابقه طولانی در تاریخ زندگانی بشر، چنانکه باید و شاید مورد پژوهش و بررسی در حوزه دین و توسط دانشیان علوم دینی قرار نگرفته است. در منابع حدیثی و متون کهن فقهی نیز، بحث سرگرمی به طور مستقل، یا اصلاً طرح نشده و یا به ندرت به آن پرداخته شده و حدود و ضوابط و احکام فقهی مرتبط با آن، کمتر در جایی گردآوری شده است.

آنچه در کتب فقهی درباره سرگرمی موجود است، اغلب ذیل مصادیق سرگرمی مانند بازی با آلات قمار مثل شطرنج و تخته نرد، غناء و یا صید لهوری و... می‌باشد که به طور پراکنده، تحت عناوین و ابواب فقهی گوناگون قرار دارد. مثلاً برخی از مسائل مرتبط با سرگرمی، در کتاب سبق و رمایه (شرط بندی و رهان بر سوار کاری و تیراندازی)^۲، برخی در بحث شهادت، به مناسبت بررسی شرایط قبول شهادت و نشانه‌های عدل و فسق^۳ و برخی دیگر، در مبحث مکاسب و تجارات، به مناسبت درآمد حاصل از برد و باخت^۴ آمده است.

در نگاه‌های جدیدتر و تألیفات متأخرین، به سرگرمی به عنوان یک مقوله مستقل پرداخته شده، اما از لحاظ تعداد و کمیّت، باز هم بسیار اندک است و نیازمند توجه بیشتر به این زمینه است. مثلاً در کتاب سرگرمی رسانه‌ای^۵ نوشته آقای سید حسین شرف الدین با نگاه به نظام هنجاری اسلام ویژگی‌های یک سرگرمی مطلوب اسلامی استخراج شده و به برخی از هنجارها و ملاک‌های یک سرگرمی مطلوب هم اشاره شده است. همچنین مقاله ابعاد فقهی و حقوقی بازی‌های مجازی^۶، فقط به ابعاد فقهی یکی از سرگرمی‌های رسانه‌های دیداری یعنی بازی پرداخته شده است. همچنین در لابلای رساله‌های عملیه، کتابهای احکام و جمع آوری استفتائات مراجع تقلید به صورت پراکنده برخی از احکام مرتبط با سرگرمی رسانه‌ای و احکام خاص رسانه‌های تصویری مثل سینما و تلویزیون، وجود دارد، اما در هیچکدام به طور مستقل به حدود و معیارهای (ضوابط) تولید یک برنامه سرگرمی در رسانه‌های دیداری پرداخته نشده است.

آنچه این نوشتار را از سایر نگاه‌ها در موضوع سرگرمی در رسانه‌های دیداری متمایز می‌سازد، جامعیت نسبی و تمرکز بر استخراج حدود شرعی و ضوابط فقهی پیامی است که توسط رسانه، به مخاطب القاء می‌شود. این استقراء، هر چند برای رسیدن به کمال راهی طولانی در پیش دارد، اما موضوعی است که علی‌رغم

^۲ طوسی، محمد بن حسن، *المبسوط فی فقه الامامیه*، ج ۶، ص ۲۸۹ - حلی، جعفر بن حسن، *شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام*، ج ۲،

ص ۱۸۳ - نجفی، محمد حسن، *جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام*، ج ۲۸، ص ۲۱۲

^۳ طوسی، محمد بن حسن، *المبسوط فی فقه الامامیه*، ج ۸، ص ۲۲۱ - حلی، جعفر بن حسن، *شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام*، ج ۴،

ص ۱۱۷ - نجفی، محمد حسن، *جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام*، ج ۴۱، ص ۴۳

^۴ انصاری، مرتضی، *المکاسب*، ج ۱، صص ۱۱۶-۱۱۸ - روح الله خمینی، *المکاسب المحرمه*، ج ۲، ص ۷ - خوبی، ابوالقاسم، *مصباح الفقاهه*، ج ۱،

ص ۳۶۸

^۵ شرف الدین، حسین، سرگرمی رسانه‌ای

^۶ وصالی ناصح، مرتضی، ابعاد فقهی و حقوقی بازیهای مجازی

نیاز فراوان به آن، مورد غفلت قرار گرفته و در تألیفات حول محور سرگرمی رسانه‌ای و موضوعات مرتبط، به نمونه مشابه دست نیافتیم.

سوالات تحقیق

سوآلی که در پی پاسخ به آن هستیم اینست که چه حدود، ضوابط و احکامی برای تولید یک برنامه سرگرمی مجاز در رسانه‌های دیداری، در فقه شیعه، وجود دارد؟
در کنار پرسش اصلی، پرسش‌های فرعی زیر نیز مطرح می‌شوند.
الف- منظور از برنامه‌های سرگرمی در رسانه‌های دیداری چیست؟ چه محدوده‌ای از برنامه‌ها مدنظر است؟

ب- نظر فقهی اسلام، به عنوان جامع ترین برنامه زندگی انسان، در رابطه با اشتغالات سرگرم کننده و شادی آفرین مدرن یعنی تلویزیون و سینما چیست؟

ج- از میان حدود و احکام ساخت برنامه‌های سرگرمی در فقه کدام یک الزامی هستند؟

د- حدود و احکام ترجیحی برای ساخت برنامه‌های سرگرمی در فقه کدام است؟

فرضیه تحقیق

در پاسخ به پرسش اصلی باید گفت که ساخت برنامه سرگرمی به عنوان یک فعل مکلف، باید در چارچوب موازین شرعی و در محدوده قوانین فقهی قرار بگیرد، بنابراین دارای احکام فقهی خاص خود می‌باشد. این احکام توسط ملاک‌هایی قابل استنباط هستند که باید به تفصیل به آنها پرداخت.
در پاسخ به پرسش فرعی اول می‌توان گفت منظور از برنامه‌های سرگرمی در رسانه‌های دیداری، برنامه‌هایی است که جهت سرگرم کردن مخاطب و پرکردن اوقات فراغت وی، با هدف ایجاد شادی و نشاط، تولید و پخش می‌شوند. اما منظور مطلق برنامه‌های سرگرمی نیست که شامل پخش مسابقات ورزشی و مانند آن هم بشود؛ بلکه مراد، برنامه‌هایی مانند برنامه‌های طنز مجری محور، فیلم‌های تلویزیونی و سینمایی، برنامه‌های طنز و کمدی و مانند آن است.

پاسخ پرسش دوم این است که حکم اولیّه تولید برنامه‌های سرگرمی اباحه است و با عارض شدن مفسده یا مصلحتی که مترتب بر برنامه است حکم ثانویه اعمّ از وجوب، حرمت، استحباب یا کراهت به آن تعلق می‌گیرد.

در پاسخ به پرسش سوم و چهارم هم می‌توان گفت که در یک تقسیم‌بندی کلی، حدود و احکام ساخت برنامه‌های سرگرمی به حدود و احکام الزامی و ترجیحی تقسیم می‌شوند. هر کدام شامل مواردی است که باید از منابع معتبر شرعی استخراج شوند.

روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی تحلیلی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای است. یعنی با مراجعه به منابع فقهی، معنا و ضوابط و احکام سرگرمی مجاز در اسلام جهت تطبیق با برنامه‌های سرگرمی رسانه‌ای استخراج می‌شود.

ساختار

مطالب ارائه شده در پایان‌نامه در سه بخش گنجانده شده است. بخش اول، بخش کلیات و مفاهیم است. این بخش خود حاوی سه فصل است. در فصل اول به کلیات و مقدماتی می‌پردازیم که برای روشن شدن بیشتر موضوع بحث، بیان آن اجتناب‌ناپذیر است. در فصل دوم برای جلوگیری از اشتباه و خلط مسائل، تعاریف مفردات و مفاهیم اصطلاحات آورده شده است. در فصل پایانی این بخش به قواعد و اصولی که بحث را بر مبنای آن پیش خواهیم برد و در مورد آنها علی‌القاعده بحث خواهیم کرد، می‌پردازیم.

در بخش دوم، حدود و ضوابط مربوط به تولیدکننده پیام،^۷ با نگاه به محتوای پیام، آمده است. یعنی احکام و مسائلی که به خود برنامه سرگرمی و فرم و شکل نمایش و همچنین پیامی که برنامه قصد القاء آن را دارد مربوط است مانند رعایت حدود و ثغور حلال و حرام مانند عدم کذب، غیبت، تهمت، شایعه، اشاعه فحشا و....

^۷ حدود و ضوابط تولیدکننده پیام، می‌تواند با نگاه به محتوای پیام، یا با نگاه به خود پیام دهنده و یا با نگاه به مخاطب پیام باشد. که در اینجا فقط به قسم اول می‌پردازیم.

فصل دوم: مفهوم شناسی حدود و احکام سرگرمی

با توجه به گستردگی موضوع و نیاز به تحدید آن، همچنین برای اجتناب از اشتباهات ناشی از الفاظ

مشترک در تعیین محدوده موضوع، ابتدا به تعریف مفردات بحث می‌پردازیم.

حدود

حد در لغت

فاصله و مانع بین دو شیء^۸ که مانع اختلاط آن دو یا تجاوز یکی از دو شیء به دیگری می‌شود را حدّ

گویند و جمع آن حدود است.^۹

فیومی حدّ را فصل و منع تعریف کرده است.^{۱۰}

حدّ در اصطلاح

نکته مشترکی که از تعاریف فقهاء در لابلای کتاب‌های فقهی^{۱۱} می‌توان استفاده کرد اینست که حدّ

نوعی عقوبت است که شارع مقدار و میزان آن را معین کرده است. اما در این نوشتار منظور از حدود معنای

جواز یا عدم جواز آموزش احکام شرعی یک جنس خاص در رسانه‌های عمومی، آموزش مسائل زناشویی برای همسران، اطلاع رسانی در حوزه ناهنجاری‌ها مثل دزدی، شرب خمر، موسیقی، تجاوز و... که آیا آموزش است یا اشاعه فحشا، استفاده از زنان و محدوده ی آن، اختلاط زن و مرد، فرض زوجیت و محرمیت، پخش خشونت یا القاء هیجان زیاد یا تحریک جنسی، تشبه به کفار، نمایش چهره معصومین علیهم السلام و... احکام ناظر پخش (سانسور کننده فیلم)، احکام بازیگر (مرد، زن) اعم از حکم استفاده از کلاه گیس، آرایش، ریش تراشی، تشبه مرد به زن و برعکس، احکام گریم شامل گریم شونده، گریم کننده، تفاوت گریم با آرایش، حدود و میزان گریم و... از احکام مرتبط با خود پیام دهنده هستند. حدود و احکام مربوط به تولیدکننده پیام با نگاه به گیرنده پیام، می‌تواند شامل حدود و احکام برنامه‌های خاص سنن مختلف مثل برنامه‌های کودک، نوجوان، جوان، بزرگسال، احکام برنامه‌های ویژه جنسیت خاص مثل برنامه‌های آموزش شیردهی که در بیمارستان‌ها و زایشگاه‌ها به مادران داده می‌شود یا پخش مستقیم مسابقات کشتی بنا بر فتوای حضرت امام (ره) و ... می‌باشد.

^۸ فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، ج ۳، ص ۱۹ - ابوالحسین، احمد بن فارس بن زکریا، معجم مقاییس اللغه، ج ۲، ص ۳

^۹ ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۳، ص ۴۰ - واسطی زبیدی، سید محمد مرتضی، تاج العروس من جواهر القاموس، ج ۴، ص ۴۱۰ -

قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۲، ص ۱۱۲ - اصفهانی، حسین بن محمد راغب، مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۲۱

^{۱۰} فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر فی غریب شرح الکبیر، ج ۱، ص ۵۱۰ - فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، ج ۲، ص ۱۲۴

^{۱۱} حدود جمع حد، در اصطلاح فقهی "به مجازاتهایی اطلاق می‌شود که شارع مقدس برای برخی جرائم با تعیین کم و کیف آن در همه مصادیق آن جرم، تشریح کرده است. گاهی نیز در معنای اعم، یعنی مطلق کیفر - که تعزیر را نیز در بر می‌گیرد - به کار رفته است". (جمعی از پژوهشگران، فرهنگ فقه

اصطلاحی آن در فقه نیست بلکه مراد، معنایی وام گرفته از معنای لغوی آن است. یعنی ملاک‌هایی که مرزها و فواصل دستورات شرعی را از غیر آن مشخص می‌کند و مانع اختلاط و تداخل احکام فقهی با غیر فقهی می‌شوند. به عبارت دیگر، در نوشتار حاضر مراد از حدود، معیارها و ضوابط شرعی هستند که بر اساس آن، احکام فقهی تولید برنامه‌های سرگرمی مجاز در رسانه‌های دیداری استخراج و استنباط می‌شوند.

احکام

حکم در لغت

ابن فارس ریشه لغت حکم را دارای اصل واحد می‌داند و آن را منع معنا کرده است. حکم را منع از ظلم تعریف کرده و می‌نویسد حکمت را به این علت که منع از جهل می‌کند، حکمت گویند.^{۱۲} اصل در معنای حکم، منع است معنی که برای اصلاح باشد. از اینرو به لجام و افسار حیوان هم حکمة الدابة گفته می‌شود.^{۱۳} همچنین به معنای تعیین کردن یا همان حکم کردن هم آمده است.^{۱۴} برخی از لغویون، علاوه بر معانی مذکور، برای حکم معانی دیگری هم بیان کرده‌اند. از جمله: علم، فقه، قضاوت به عدل.^{۱۵}

حکم در لغت مصدر حکم به معنای قضاوت کردن و تمییز شی‌ای از شیء دیگر است و به معنای تسلط و سیطره نیز آمده است. همچنین حکم مصدر حکم از باب کرم یعنی حکیم و رشید شد. معنای دیگر آن که در

مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، ج ۳ ص ۲۵۱) برخی از فقهاء، حد را اینگونه تعریف کرده‌اند: "حد به مجازات‌های غیرمالی گفته می‌شود که در شرع اسلام برای جرایم خاصی تعیین شده است که میزان و چگونگی اجرای این مجازات‌های معین در منابع اسلامی بیان شده است". (طباطبائی، سید علی، ریاض المسائل، ج ۱۳، ص ۴۱۵) محقق حلی حد را به جرم‌هایی که دارای مجازات مشخصی هستند، تعریف کرده است. (حلی، جعفر بن حسن، شوائع الاسلام، ج ۴، ص ۱۳۶)

^{۱۲} ابوالحسین، احمد بن فارس بن زکریا، معجم مقاییس اللغة، ج ۲، ص ۹۱

^{۱۳} راغب اصفهانی، محمد حسین، مفردات الفاظ قرآن کریم، ص ۲۴۸

^{۱۴} همان

^{۱۵} ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۱۲ ص ۱۴۰

قرآن کریم هم استفاده شده داوری کردن است.^{۱۶} از دیگر معانی آن منع و جلوگیری کردن^{۱۷} است. ایتقان و احکام از دیگر معانی آن است که در قرآن کریم^{۱۸} نیز استعمال شده است.^{۱۹}

حکم در اصطلاح

حُکْم در اصطلاح فقهاء دارای معانی متعددی است. اما از آنجا که پرداختن به این معانی و تفاوت‌های آن در بحث ما تأثیری ندارد، از ذکر آن خودداری می‌کنیم.^{۲۰} بین مشهور قدامای شیعه و همچنین در میان اهل تسنن، حکم در دو معنا استعمال شده است. اول به معنای خطاب شرع که به صورت مستقیم یا غیر مستقیم متعلق فعل مکلف است.^{۲۱} این معنا در مقابل حق است. در معنای دوم به رأی صادر شده از قاضی، جهت حلّ و فصل تمام یا بخشی از موضوع مورد خصومت گفته می‌شود.^{۲۲} این معنا در مقابل فتوا قرار می‌گیرد. در این نوشتار مراد از احکام، معنای اول حکم یعنی خطابات شارع که به فعل مکلف تعلق گرفته است، می‌باشد.

حکم با توجه به لحاظ‌های مختلف دارای تقسیمات متفاوتی است. از جمله:

حکم تکلیفی و وضعی: حکم تکلیفی حکمی است که به طور مستقیم به فعل مکلف تعلق گرفته است در مقابل حکم وضعی است که تعلق آن به فعل مکلف به طور غیر مستقیم و با واسطه است.^{۲۳}

^{۱۶} انبیاء، ۷۸. وَ كُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ: شاهد داوری کردن و قضاوت‌های آنان بین متخاصمین بودیم.

^{۱۷} یقال: «حکمت الرجل عن رأیه»

^{۱۸} هود، ۱: الرُّكْنَابُ أَخْكَمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ

^{۱۹} عبدالرحمن، محمود، معجم المصطلحات و الألفاظ الفقهية، ج ۱، ص ۵۸۲

^{۲۰} برای مطالعه بیشتر ر.ک: شاکری، بلال، حقیقت حکم شرعی در اصول فقه، صص ۲۱-۲۵

^{۲۱} "خطاب شرعی یا خطاب خداوند که به اقتضا یا تخییر و یا وضع به فعل مکلف تعلق گرفته است. مراد از اقتضا، وجوب، استحباب، حرمت و کراهت و مراد از تخییر، اباحه است. مراد از وضع، احکام وضعی از قبیل شرطیت، زوجیت و ملکیت است." (عاملی، محمد بن مکی، القواعد و الفوائد، ج ۱، ص ۳۹ -

اصفهان، محمد حسین، الفصول الغرویه، ص ۳۳۶)

^{۲۲} "تشریح صادر شده از طرف خداوند برای ساماندهی زندگی بشر. بنا بر این تعریف، خطاب وسیله ابراز حکم است نه خود حکم." (صدر، سید محمد باقر،

دروس فی علم الاصول، ج ۱، ص ۱۰۴).

^{۲۳} صدر، سید محمد باقر، دروس فی علم الاصول، ج ۲، ص ۱۲

حکم واقعی و ظاهری: اگر حکم از ادله قطعی به دست آمده باشد، حکم واقعی و اگر از ادله ظنی به دست آمده باشد، حکم ظاهری است. به عبارت دیگر حکمی که در موضوع آن جهل به واقع وجود ندارد و شک اخذ نشده حکم واقعی و حکمی که در موضوع آن شک اخذ شده باشد حکم ظاهری است.^{۲۴}

حکم واقعی اولی و واقعی ثانوی: حکم واقعی ثانوی حکمی است که با عناوین ثانویه مثل وصف اضطرار یا اکراه و مانند آن (غیر از شک) بر موضوع بار می‌شود در مقابل حکم واقعی اولی حکمی است که به عنوان اولیه و بدون هیچ وصف ثانویه‌ای بر موضوعات و عناوین بار می‌شود.^{۲۵}

حکم مولوی و ارشادی: اگر صدور حکم از ناحیه شارع به انگیزه برانگیختن مکلف، برای انجام فعل مأمور به یا ترک فعل منهی عنه باشد، حکم مولوی و در صورتی که تنها به انگیزه ارشاد و هدایت مکلف به مصلحت یا مفسده موجود در مکلف به باشد، حکم ارشادی است. یعنی اگر صدور حکم از ناحیه شارع از باب مولویت شارع باشد حکم مولوی و اگر به جهت ارشاد به حکم عقل باشد، حکم ارشادی است.^{۲۶}

حکم تأسیسی و امضایی: اگر صدور حکم شارع، ابتدایی و بدون وجود سابقه‌ای نزد عرف باشد، حکم تأسیسی و اگر دارای سابقه در عرف یا بنای عقلا باشد و به جهت تأیید و امضای آنها باشد حکم امضایی نامیده می‌شود.^{۲۷}

در این نوشتار به احکام مرتبط با تولیدکنندگان و مخاطبین سرگرمی‌های مجاز در رسانه‌های دیداری می‌پردازیم که شامل همه انواع حکم از انواع مذکور می‌شود.

تولید

هر برنامه‌ای در رسانه‌های دیداری مثل تلویزیون و سینما برای این که ساخته و در نهایت اکران شود باید مراحل مختلف و مشخصی را طی کند. این مراحل را می‌توان به سه بخش اصلی تقسیم کرد

^{۲۴} همان، ج ۲، ص ۱۵

^{۲۵} مشکینی، میرزا علی، اصطلاحات الاصول و معظّم ابجانه‌ها، ص ۱۲۴

^{۲۶} صدر، سید محمد باقر، مباحث الاصول، ج ۴، ص ۴۱۳ - روحانی، محمد حسین، منتقى الاصول، ج ۵، صص ۲۶۶-۲۶۷

^{۲۷} نائینی، محمد حسین، فوائد الاصول، ج ۴، ص ۳۸۶